

УДК 94(477.7)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2025-29-4>

Чирко Б.В.

ТРАГІЧНІ ДОЛІ ЕТНІЧНИХ НІМЦІВ Й МЕНОНІТІВ УКРАЇНИ В РОКИ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР., ДОПОМОГА ГОЛОДУЮЧИМ З БОКУ БЛАГОДІЙНИХ ІНОЗЕМНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Пропонована публікація присвячена одній з найбільш цікавих, складних, важливих та надзвичайно драматичних проблем в історії народів України – Голодомору 1932–1933 рр. У статті розкриваються передумови, причини та трагічні наслідки подій, пов'язаних з Голодомором в Україні 1930-х рр. Зазначається, що Голодомор став результатом соціальної, економічної й, в першу чергу, аграрної політики радянської влади та основними напрямками її реалізації – політикою колективізації, бузувірським запровадженням хлібозаготівель, розкуркуленням селян та соціальним тиском на українське селянство.

Десятки тисяч громадян Європи, США, Канади та інших країн світу намагалися допомогти тим, хто вмирав від голоду в результаті злочинних дій сталінського режиму. Для організації допомоги голодуючим в СРСР (як і під час голоду 1921–1923 рр.) починають виникати численні державні та громадські благодійні організації. Показана благодійницька діяльність закордонних громадських й релігійних організацій в справі надання допомоги голодуючим в Україні та протидія влади цим заходам закордонної громадськості.

Автор підкреслює, що голод, голодомор, терор голодом, загибель мільйонів людей стали спільною трагічною долею українського суспільства, українців, німців, менонітів, шведів, поляків, євреїв, росіян, приречених на тортури за умов сталінського тоталітарного режиму.

Ключові слова: німці, меноніти, німецькі колонії, менонітські колонії, колективізація, хлібозаготівлі, розкуркулення селян, соціальний тиск, репресії, голод, голодомор, терор голодом, трагедія народів України.

Проблемам трагедії народів України в добу голодомору 1932–1933 рр. присвячені серйозні наукові розробки вітчизняних та закордонних істориків, етнологів, політологів, соціологів, демографів, представників інших наукових напрямів. Серед них особливе місце займають праці В.Б. Євтуха, М.І. Кулинич, Н.В. Кривець, А.І. Кудряченка, Ю.І. Шаповала, О.І. Безносова, Л. В.Гриневич, О.Ф. Іванова, І.О. Іванькова, В.В. Ченцова, В.І. Марочка, В.М. Васильчука, А.І. Савіна, Альфреда Айсфельда, опубліковані в збірниках наукових праць, наукових журналах та енциклопедичних виданнях. Публікації вітчизняних та закордонних авторів свідчать про значні успіхи наукової громадськості в дослідженні проблем голодомору в Україні у 1932–1933 рр. Водночас уважний аналіз опублікованих праць дозволяє стверджувати, що питання голодомору в середовищі німецької етнічної спільноти ще не знайшли достатньої наукової розробки. Заповнити цю прогалину в українській історіографії – нагальна проблема сучасної української історіографії. Певні кроки в цьому напрямі

робить автор пропонованої публікації. Звернемо увагу й на те, що певні фрагменти зазначеної наукової розвідки опубліковано автором в монографії «Німецька етнічна спільнота України в контексті політики радянської влади: етнополітичні, національно-культурні та соціально-економічні процеси в середовищі німецької етнічної групи (1920-і – 1930-і роки)» (Київ, 2024.) [16].

З початком «великого перелому» більшовицька партія перейшла до нового етапу здійснення кардинальних перетворень в аграрному секторі країни. З кінця 1920-х рр. основними напрямками аграрної політики партії стали запровадження колгоспної системи, організація хлібозаготівель та розкуркулення селян, мета яких полягала в досягненні остаточної соціалізації українського села.

Заради неухильного виконання плану хлібозаготівель 1932 р. влада застосовувала репресивні заходи щодо селян. Масштаби репресій зростали та набували все більш бузувірських форм. Для ілюстрації «методів» проведення хлібозаготівлі в місцях проживання національних меншин, наведемо витяг з листа, надісланого з Новокраснівської німецької національної сільської ради, яка входила до складу Люксембурзького німецького національного району. Відзначимо, що автором листа була мешканка села Калинівка О. Велемт, член Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету. Зауважимо, що низці публікацій, зокрема, О. Безносова та Д. Мешкова (у відповідності з матеріалами архівних документів, якими користувалися їх автори) зустрічається інша назва села – Кальчинівка; також по різному подаються прізвище та ініціали автора листа – Е. Ф. Вельмс, Вельме. У листі, що був адресований до приймальної ВУЦВК (лютий 1932 р.), читаємо [редакцію тексту залишаємо в оригіналі – *Б.Ч.*]: «Повіdomляю Вас про роботу хлібозаготівлі [так в документі – *Б.Ч.*] у Новокраснівській сільраді, план по сільраді виконаний на 93,2%, всі продукти, весь фураж, всі фонди, які тільки можна назвати зерном, вивезли геть, тільки одне насіння по п'ять пудів на га залишили. Для коней ми маємо силос, але для людей, я не можу собі уявити, де взяти хліба, організували кухню, мобілізуємо від членів [колгоспу – *Б.Ч.*] всі продукти, але хліба немає, а хлібозаготівлю не виконали». І далі: «... Душили їх [селян – *Б.Ч.*] по горлу. Побили їм морди, таскали жінок у льох, посадили їх, роздягнувши, у холодне приміщення, і такими методами вони цілу ніч мучили людей, так що тієї ночі четверо колгоспників-середняків покинули все й утікли. Та ніч схожа на часи махновщини... Коли я сказала, що ці методи не вірні, представники [влади – *Б.Ч.*] мене назвали підкуркульниця та зривник хлібозаготівлі...» [17, арк. 371, 371 звор.]. Додамо, що О. Велемт разом з іншими активістами села, які відмовилися забирати у селян останній хліб, правління колгоспу змістило з посад і виключило з рядів КП(б)У [18, арк. 372].

Подібні «методи» проведення хлібозаготівельних кампаній мали місце і в інших німецьких національних районах. Так, в листі одного з мешканців Молочанського німецького національного району, перехопленого співробітниками Державного політичного управління (ДПУ), зазначалося:

«Страшне твориться в Радянській Росії над селянством. По хатах вчора та сьогодні знову сльози та стогін... Жах найвищий. Два тижні тому були геть розорені 5 родин. Все у них забрали, а їх вигнали з своїх хат як собак» [15, с. 54]. Інший колоніст з Молочанського району писав: «Щось тут жакливе. По ночах арешти. Кидають людей до в'язниць» [15, с. 54]. Подібне відбувалося й в Запоріжжі. Ще в одному листі, перехопленому агентами ДПУ, зазначалося: «По ночах арешти, біля 700 чоловік арештовано. Сидять по сараях, підвалах. Так тісно, як оселедцям в бочці» [15, с. 54].

Необхідно сказати, що методи здійснення хлібозаготівель (погрози, шантаж, незаконне утримання під вартою, знущання над жінками, побиття селян) були повністю ідентичними як в українських селах, так і в місцях проживання національних меншин. Наведені нами приклади найгрубіших порушень законності та попрання елементарних людських прав – не винятки з правила, а правило, що здійснювалося всюди в Україні по відношенню до сотень і тисяч мешканців українських, німецьких, польських, єврейських, грецьких, болгарських та інших національних сіл. Репресивні методи вилучення у селян хліба супроводжувалися заходами економічного тиску. Села, яким не вдавалося виконати план по хлібозаготівлі, обкладалися різними штрафами та заносилися на так звану «чорну дошку», в результаті чого в них припинявся продаж промислових товарів повсякденного попиту, а мешканцям села заборонялося виїжджати з населеного пункту, що означало економічну блокаду. Не зупинялася влада і перед вилученням насіннєвого фонду, який також йшов на потреби хлібозаготівель.

Зазначимо, також, що рознарядки по хлібозаготівлях були не тільки великими, але й нерідко набагато перевищували кількість зібраного селянами хліба. На нереальність планів по хлібозаготівлі звернули, зокрема, увагу делегати пленуму Карл-Лібкнехтівського німецького національного району (серпень 1931 р.). Так, голова артілі «Пролетарій Ватерлоо» заявив: «Вся пшениця, крім засівматеріалу, вивезена під хлібозаготівлю до одного фунту, все ж план далеко не виконаний, і нема ніякої можливості виконати, так як цифри його перевищують фактичний врожай» [20, арк. 17].

Зрозуміло, що в таких умовах реалізація абсолютно нереальних планів хлібозаготівель могла означати для селян тільки одне – неминучий голод. Для тих же, хто проживав у селах, що були занесені на «чорну дошку» і тому не мав можливості знайти продукти харчування десь в іншому місці, поставала загроза голодної смерті. Зокрема, тільки в Молочанському німецькому національному районі на «чорну дошку» були занесені колгосп «Авангард» (10,3% виконання плану), «Свідомий» (відповідно 17,8%), «Імені Петровського» (21,5%), «Рейхенфельд» (29,4%), «Карлсруе» (33,7%), «Маріагейм» (26%), «Маковка» (32,1%), «Гнаденфельд» (37,1%), «Ландскроне» (40,9%), «Замостьє» (36,3%) [5, с. 150]. Від колгоспників вимагали повного виконання призначеного їм рівня хлібозаготівель, хай, навіть, і абсолютно нереального. Колгоспників

штрафували та застосовували по відношенню до них інші форми економічного тиску. Ще більш жорсткі форми «впливу» передбачалося застосувати по відношенню до одноосібників. За рішенням Молочанського райкому КП(б)У за невиконання плану хлібозаготівель одноосібників очікували: «суд, арешт, конфіскація майна, штрафи, позбавлення землі, в тому числі й присадибної» [4, с. 253]. Для тих же, хто, щоб хоч якось прогодуватися «розкрадав» колгоспне та інше громадське майно передбачалися ще більш серйозні форми покарання – розстріл або у випадках обставин, що «пом'якшують» провину, – позбавлення волі строком не менше 10 років. Подібні вироки здійснювалися на підставі постанови ЦВК та РНК СРСР від 7 серпня 1932 р. «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та про укріплення громадської (соціалістичної) власності» [9, с. 499]. Зазначений документ, або так званий закон «про п'ять колосків», спричинив хвилю репресивних дій, спрямованих проти «куркульського саботажу хлібозаготовок». Тільки з листопада 1932 р. по січень 1933 р. співробітниками ДПУ в Україні було ліквідовано 1 208 «контрреволюційних колгоспних груп», арештовано 6 682 чоловіки [1, с. 226]. В Високопільському німецькому національному районі було репресовано 94 колгоспника «за суцільний саботаж». Правління 14 колгоспів у кількості 53 чоловік в повному складі були осуджені за «саботаж хлібоздачі», а голову колгоспу «Ейнігкейт» засуджено до розстрілу [15, с. 54].

Зазначимо, що в ці трагічні для України роки далеко не всі представники влади йшли на безоглядне виконання нелюдських планів хлібозаготівель. Як свідчать документи, чимало голів сільрад та правлінь колгоспів, членів хлібозаготівельних бригад, керівників партійних та радянських органів районного та обласного значення в умовах тоталітарного режиму, ризикуючи не тільки своїм благополуччям, а, можливо, й життям, робили все, що було в їх силах, аби врятувати людей від голодної смерті. Подібна «жаліслива» позиція розглядалася організаторами хлібозаготівель як потакання «утриманським настроям» колгоспників, що, за їх думкою, могло поставити під загрозу виконання планів заготівлі зерна. Докори на адресу тих, хто ще «по-більшовицькі» не взявся за виконання хлібозаготівель, пролунали на вже згадуваному пленумі Карл-Лібкнехтівського німецького національного району. Деякі делегати пленуму підкреслювали, що «виконання плану хлібозаготівель залежало від того, як на місцях зуміли організувати роботу, наприклад, по Гальбштадтській сільраді взялися по-більшовицькому за роботу, і тому план по продкультуррах у колгоспах виконаний. Інакше в Карлсруєвській сільраді. В цій сільраді робітники, які працюють по хлібозаготівлях, самі шепотять, що плани нереальні, і це відбивається на їхньому виконанні.

У Вормській сільраді один колгосп [так в документі – *Б.Ч.*] роздав своїм членам по 18 пуд[ів] пшениці, і сільрада на це не реагувала, але коли приїхали робітники з району, ця помилка виправлена». В документі також відзначалося: «Деякі уповноважені РВКу [Карл-Лібкнехтівського райвиконкому – *Б.Ч.*]

гальмують деякою мірою хлібозаготівлю, наприклад, від уповноваженого в нашій [Вормський – Б.Ч.] сільраді правління колгоспів вимагали офіційного розпорядження на вивіз всього засівматеріалу під хлібозаготівлі. На таку вимогу уповноважений не міг відповісти. Такі уповноважені не допомагають роботі, а заважають» [19, арк. 16.]. «Утриманські настрої» були відмічені також і в Ландауській німецькій національній сільраді [19, арк. 16.].

Про «помилки» в роботі та «право-опортуністичні настрої» членів партії й уповноважених по проведенню хлібозаготівельних кампаній, а також боротьбу з «куркульсько-петлюрівськими» та «контрреволюційними елементами» на селі йшлося також в численних документах Державного політичного управління України. 20 листопада 1932 р. Секретно-політичний відділ ДПУ підготував «Зведення фактів про право-опортуністичні настрої та протидію хлібозаготівлям з боку членів, кандидатів партії та комсомолу, за час хлібозаготівельної кампанії». Наведемо витяги з цього ґрунтовно розробленого та досить цікавого документу. Співробітники ДПУ повідомляли: «Молочанський район. Уповноважений Райвиконкому по Рейхенфельдській сільраді Водяга, член партії, в присутності голови колгоспу та члена правління колгоспу, заявив: «Хай у мене віднімуть партбілет, хай мене повісять, але колгоспників я ні в якому разі без хліба не залишу. Наданий план Рейхенфельдській сільраді виконати неможливо».

«Високопільський район. Уповноважений РВКу Патент, прикріплений для керівництва хлібозаготовкою до села Светловка Кочубеївської сільради, замість безпосередньої роботи по керівництву хлібозаготівлями, проводить серед колгоспників агітацію за невиконання плану, кажучи: «План хлібозаготівель нереальний і виконати його неможливо, колгоспники – дурні, працюють без шматка хліба. Наш район – самий найгірший на Україні, і в цьому році буде голод» (Патент – член партії)» [13, с. 201, 207]. І далі: «Мелітопольський район. Секретар РВКу, він же уповноважений РПК по хлібозаготівлях В-Ейгенфельдської сільради, Фонарев, член КП(б)У, заявив: «Я з відповідальністю кажу, що цей план хлібозаготівель 3 колгоспи мого села [так в документі – Б.Ч.] не виконають...» [13, с. 215].

Подібні настрої уповноважених по хлібозаготівлях та членів КП(б)У були зафіксовані також і в інших німецьких національних районах. Співробітники ДПУ продовжували повідомляти: «К[арл]-Лібкнехтівський район. В артілі «Оборона» Катеринентальської с[іль]ради, правління артілі відмовляється вивозити хліб в хлібозаготовку. На загальних зборах винесена постанова в першу чергу зсипати засівматеріал, відсипати 15% для колгоспників, а залишок здати державі...

Зельцький район. На закритих партзборах осередку с. Бадено [так в документі – Б.Ч.], при розборі закритого листа РПК про посилення темпів хлібозаготовки, голова ради, член партії Барунагель заявив: «Тепер хай пишуть ще 20 таких листів, але це не допоможе, так як план по пшениці ми все рівно

виконати не можемо» [13, с. 223, 225]. Стосовно настроїв керівництва Пулинського німецького національного району співробітники ДПУ відзначали: «Серед керівного складу району існує думка про те, що план хлібозаготівель не реальний, і що його виконати неможливо. Таким же чином настроєні і сільські партійні осередки» [13, с. 259].

Як не намагалися деякі комуністи та активісти села виступати проти грабіжницьких хлібозаготівельних кампаній, вони продовжувалися. Хлібозаготівлі не тільки призвели до остаточного розорення селянських господарств та подальшої деградації села, але й стали безпосередньою причиною голоду 1932–1933 рр.

Критикуючи тих, хто ухилився від точного виконання абсурдних планів хлібозаготівель, і цим намагався врятувати людей від голоду, представники влади стверджували, що селяни просто не мають потреби в подібній «жалісливості», оскільки, мовляв, особливих проблем у забезпеченні населення продовольством не існує. Визнаючи, щоправда, що «в низці районів» був «складний стан», зокрема, «недостатнє харчування» частини населення, власті, однак, заперечували найсуттєвіше – те, що в республіці лютував голод. За офіційною версією в Україні, якщо щось і мало місце, так зовсім не голод, а «симуляція голоду», інспіровані куркульством «голодні настрої» і таке інше. «... На Дніпропетровщині є факти страйків пропольовальних бригад, – відзначалося на червневому (1933 р.) Пленумі ЦК КП(б)У. – Колгоспники висувають вимоги: «Дайте хліба, в іншому разі не вийдемо на пропольовання». Що це таке? Це куркульська спроба у будь-що оживити голодні настрої. Нам, очевидно, доведеться зіткнутися з тим, що ми бачили весною, коли у багатьох місцях симулювали голод і створювали у колгоспників тривожні панічні настрої» [21, арк. 22].

Про нібито провокаційні дії «підкуркульників» йшлося також й в інших документах, зокрема, доповідній записці, яка була надіслана Культпропвідділом ЦК до Секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева (серпень 1933 р.). Як приклад «провокацій» класового ворога завідуючий Відділу культурно-пропагандистської роботи ЦК КП(б)У (Культпропвідділом ЦК) М. Кіллерог наводив лист, що був надісланий до німецької республіканської газети «Дас Нойе Dorf» (серпень 1933 р.). Зміст листа та характерні ознаки написання не викликають сумніву, що його автор, Йоган Завадський, селянин, німець за національністю, мешканець села Морозово пережив страшне горе: перебуваючи в стані неймовірного голоду він власноруч вбив та з'їв свою дитину. Знаходячись в критичному емоційному стані, який міг межувати з психічним захворюванням, вбивця дитини писав: «Я Йоган Завадський протестую проти брехні, що пише «Німецька Центральна газета». Невірно, що у нас є надлишок чого їсти. У нас в СРСР найбільший у світі голод та злидні. В нашому селі раніше було 103 родини, а зараз залишилося тільки 18: інші загинули, причому різали та їли своїх дітей. Я сам задушив та з'їв свою трьохрічну доньку. Після

цього у мене більше немає бажання жити... Довше не можна витримати цього, це повинно змінитися. Геть Радянський уряд... Такий же лист я написав до Німеччини. Нехай робітники його прочитають і тоді у них пройде бажання робити революцію, так як це ми дурні зробили. Я нічого не боюся і даю свою адресу» [22, арк. 36]. Привертає увагу те, що ніяких спростувань фактів голодної смерті в селі Морозово в матеріалах Культпропвідділу ЦК не наводилося, в той же час лист Йогана Завадського було охарактеризовано як «контрреволюційний за своєю суттю та формою», а його автор отримав ярлик «підкуркульника» [23, арк. 38].

Відмахнутися від проблеми голоду сталінському режиму було не складно, адже за офіційною версією «голоду не було», а окремі «контрреволюційні заяви» куркулів та підкуркульників можна було просто проігнорувати. Інша справа позиція світової громадськості, від якої влада всіляко намагалася приховати ту трагедію, що відбувалася в українському селі. З огляду на сказане наведемо невеличкий, але, з нашої точки зору, багатозначний документ. 13 березня 1933 р. Політбюро ЦК КП(б)У приймає постанову «Про с[ело] Старошведське». В документі зазначалося: «а) запропонувати Одеському обкому негайно здійснити заходи щодо повної ліквідації випадків голодування у с. Старошведському; б) доручити тов. Балицькому [очільник НКВС України – *Б. Ч.*], здійснити заходи щодо запобігання проникнення відомостей про випадки голодування у с. Старошведському за кордон» [16, с. 235].

У зв'язку з подіями у селі Старошведському зазначимо, що голод 1932–1933 рр. став трагічною долею всіх народів України – німців, шведів, українців, євреїв. Матеріали архівів, опубліковані документи, свідчення очевидців малюють жахливі картини голодомору: страждання та загибель мільйонів людей, спустошені косою смертю українські, російські, німецькі, польські, єврейські, грецькі села, канібалізм.

З початку 1933 р. голод поширюється в Молочанському, Високопільському, Люксембурзькому та інших німецьких національних районах України. Жахливі прояви голоду місцева влада інколи приховати вже не могла. У лютому 1933 р. секретар Високопільського райкому КП(б)У І. Медлаге був змушений проінформувати вищестоящі інстанції про наростання голоду та критичну ситуацію, що склалася у районі. В доповідній записці на адресу обкому КП(б)У І. Медлаге зазначалося, що по району було виявлено 1 185 чоловік з симптомами крайньої форми голоду [3, с. 84]. Причому найбільше кількість голодуючих знаходилася в українських селах Заградовка, Івановка, Миколаївка, Ворошиловка та Натальїно. В цих селах від голоду постраждало 780 чоловік [3, с. 84]. За матеріалами О. Безносова, які базуються на основі досліджень документів Державного архіву Дніпропетровської області, в Заградовці голодувало 300 мешканців, в Миколаївці – 270, в Натальїно – 110 [2, с. 54]. В німецькій колонії Суворовка голодувало 75 чоловік, а в менонітській колонії Орлово – 90 [2, с. 54]. За даними співробітників ДПУ у березні 1933 р. в

Високопільському районі від голоду загинуло 106 чоловік, а ще 162 знаходилися в безнадійному стані [15, с. 60].

Звернемо увагу на те, що важливі матеріали про голод в регіонах компактного проживання німецького населення знаходимо у «фонді Розенберга» ЦДАВО України (документи Міністерства східних окупованих територій). Зазначимо, що матеріали «фонду Розенберга», як і інші архівні документи періоду нацистської окупації України стали об'єктом спеціального наукового дослідження О. Іванова та І. Іванькова. Розробка архівних матеріалів, зокрема документів деяких підрозділів окупаційного режиму (команда під керівництвом доктора К. Штумппа та зондеркоманда «R» (SkR) дозволили вітчизняним дослідникам отримати важливу додаткову інформацію про статус та становище «фольксдойче» (етнічних німців періоду окупаційного режиму), а також наслідки голоду 1921–1923 та 1932–1933 рр. в регіонах компактного проживання німецького населення [8, с. 517–527].

Необхідно сказати, що значний обсяг матеріалів було отримано з Житомирського регіону. За інформацією авторів у 1932–1933 рр. в селі Андріївка (Олевський район) серед німецького населення від голоду загинула 21 людина, у селищі Кревно (Луганський район) – 36 етнічних німців. В німецькому селі Гросс-Яблонєць (Емільчинський район) у 1933 р. від голоду загинуло 102 людини (40 чоловіків, 17 жінок та 45 дітей), у тому ж районі в селі Зосимівка від голоду померло 23 етнічних німця (7 чоловіків, 3 жінки та 13 дітей). В інших німецьких колоніях Емільчинського району також загинуло десятки етнічних німців. В колонії Кирилівка від голоду загинуло 20 осіб, стільки ж в колонії Сорочин, в колонії Митровка – 6, Покощєво – 8, стільки ж в колонії Сєрба-Слободка, в колонії Сєргіївка – 2, Єлізаветпіль 12 чоловіків. В селі Холосна (Коростенський район) від голоду загинуло 105 німців [8, с. 517–527]. Всього у відповідності з наявними даними, в різних населених пунктах на Волині від голоду загинуло приблизно 600–700 етнічних німців [8, с. 521.]

Аналізуючи архівні документи автори прийшли до висновку, що жертвами голоду в основному були чоловіки та діти і менше – жінки. Причому серед дорослого населення жертвами голоду в основному ставали люди похилого віку. В селі Гросс-Яблонці в родинях Лідії Хінкельман, Анни Бекер, Кароліни Япс та Ельзи Хінкельман померли чоловіки, в родинях Йогана Кронн та Августа Хайн померли і чоловіки і діти, а в родинях Людвіга Нєрінга, Ернста Хьюмана, Вільгельма Прохану, Йогана Грона та Адольфа Піантека загинули лише діти [8, с. 520]

На Кіровоградщині в низці населених пунктів смерть від голоду також набула масового характеру. У 1933 р. в селищі Альт-Данціг від голоду загинула вся родина Хайнфіхстон – Елеонора Хайфіхстон (76 р.), Імануель (39 р.), Густав (38 р.), Давид (35 р.), а також їхні діти – Єлизавєта, Іда, Ельза та Паулін, яким відповідно було від 1 до 5 років. В родині Хрістофів померли 3 чоловіка та 1 хлопчик, а в родині Хюбнерів голодною смертю загинули всі жінки. Всього по

Альт-Данцигу протягом 1932–1933 рр. від голоду загинуло 24 етнічних німця – 12 чоловіків, 4 жінки та 8 дітей [8, с. 521–522]. За приблизними підрахунками авторів в степових регіонах України, зокрема на Одещині, Миколаївщині, Херсонщині, Запоріжжі та Дніпропетровщині у 1932–1933 рр. від голоду загинуло щонайменше 800 етнічних німців. Як відомо в зазначених регіонах традиційно проживали десятки тисяч етнічних німців. Проте дані про смерть по багатьох селищах та населених пунктах в матеріалах окупаційної влади відсутні. По таких населених пунктах з значною кількістю німецького населення як Біллерсфельд, Йозефсталь, Рибальськ, Ріллмансталь, Фрайлебен, Ніколайсталь, Фрізендорф, Розенфельд, Францфельд, Хохфельд, Нойгорст, Кронсвальде, Блюменгарт, Остервік, Розенгарт та інших в німецьких документах взагалі не йшлося про загибель людей від голоду [8, с. 522–523]. Проте за даними того ж «фонду Розенбергу» смертність від голоду була зафіксована в Хортиці, Нідер-Хортиці, Розенбаху та Бурвальде [8, с. 524]. З огляду на сказане можна припустити, що названа кількість загиблих від голодної смерті є далеко не повною. На Одещині в колонії Шульц загинуло 273 німців, у селі Мюнхен – 87, поселенні Кассель – 30 [8, с. 524]. На Миколаївщині в м. Первомайськ від голоду загинуло 20 німців. На Вознесенщині в колонії Фельзенбург № 1 – 77 німців, в колонії Фельзенбург № 2 – 27, в поселенні Марієнбург – 19 [8, с. 525].

Аналізуючи архівні документи О. Іванов та І. Іваньков приходять до висновку, що у 1932–1933 рр. втрати етнічних німців України становили до 10 000 осіб: на Волині від голоду загинуло від 2 500 до 5 000 чоловік, на Миколаївщині та Херсонщині – до 1 000, на Одещині – понад 1 000, на Дніпропетровщині – понад 2 000 осіб [8, с. 527]. Зрозуміло, що точну кількість тих, хто загинув під час голодомору 1932–1933 рр. встановити неможливо. Проте, як вважають дослідники, за далеко не повними даними, в сільській місцевості України від голоду загинуло 12 000 німецьких та менонітських колоністів. Вважають також, що 1 700 громадян німецької національності загинуло у містах [15, с. 60].

Звернемо увагу і на те, що у містах від голоду страждали не тільки місцеві жителі, а й робітники з Німеччини, які працювали на підприємствах України. Кількість робітників, громадян Німеччини була значною. У 1931 р. на підприємствах України працювало 660 німецьких спеціалістів, у 1932 – 721. На Донбасі працювало 246 німецьких спеціалістів, на Дніпропетровщині – 218, Харківщині – 196 [15, с. 61]. В основному це були техніки та інженери, які працювали на металургійних та хімічних підприємствах – Харківському тракторному, Луганському патронному, Запорізькому авіаційному заводі, Дніпропетровському заводі імені Г. Петровського, а також й інших підприємствах України [15, с. 61]. Матеріальний стан іноземних громадян як і інших робітників, що працювали на виробництві був надзвичайно складний. Про масове голодування робітників йшлося, зокрема, у листі гірників з

Німеччини, які працювали на шахті «Американка». У своєму зверненні до ЦК КП(б)У (28 липня 1931 р.) німецькі гірники з сумом та обуренням писали: «Ми, німецькі гірники, приїхали сюди, щоб допомогти великій справі Леніна, але як з нами тут поведуться, і, яка політика тут здійснюється? Ми дозволили собі ставити перед вами такі питання:

1. Чому нас не постачають продуктами харчування?
2. Чому не дають молока для дітей грудних?
3. Чому немає м'яса?
4. Чому не дають картоплі в достатній кількості?
5. Чому тут здійснюється така політика, що нам неможливо залишатися?»

[16, с. 238].

В листі також зазначалося: «Якщо в найближчий час тут не буде змін, то робітники уйдуть звідсіля знову до Німеччини, тому що важка гірняцька праця і неможливо на чаї та хлібі без м'яса і без достатньої кількості картоплі і т. ін. працювати, не дивлячись на те, що ми на «Американці» по роботі стоїмо на першому місці. Грудні діти хворі і вмирають не тільки у німців, але і у робітників в шахті (повинно бути російські та українські робітники – перекл[адач]» [16, с. 238]. Гірники попереджали ЦК КП(б)У: «Виходячи з вищезазначеного, ми вас просимо надіслати до нас комісію, щоб обговорити та врегулювати ці хворобливі питання, поки не пізно. Я попереджаю – поки не пізно і поки у нас ще не залишається більше незадоволення [так в документі – *Б.Ч.*], і, всі уйдуть. Що будуть казати наші товариши в Німеччині, коли ми повернемося. Подумайте про це і дійте. Я попередив» [16, с. 238]. Загострення соціальної напруженості в робочих колективах та зростаюче незадоволення німецьких іноземних працівників викликало у ЦК КП(б)У серйозну занепокоєність. Про це, зокрема, йшлося в доповідній записці Відділу культурно-пропагандистської роботи ЦК КП(б)У «Про настрої німецьких робітників та стан роботи серед них» (20 серпня 1933 р.). В документі, надісланому на ім'я секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева, зазначалося, що політичний стан в середовищі німецьких іноземних робітників «загрозливий», що вони «відірвані від нашого політичного життя і що серед них ще не викорінені нездорові настрої і неправильні уявлення щодо сутності і методів нашої роботи» [16, с. 238]. І дійсно, важко було іноземним робітникам, громадянам європейських країн не висловлювати відповідним чином свого ставлення до того, що відбувалося в українському селі та й, взагалі, в радянській державі. При тому, що вони знали про голод, про пограбування владою українських селян, німецьких колоністів, і це не могло не викликати у людей вихованих на певних європейських гуманістичних традиціях законного обурення та «нерозуміння» соціальної і, зокрема, аграрної політики більшовицької партії.

Викликало стурбованість партійних органів і те, що німецькі гірники відмовилися брати участь у антигерманських пропагандистських кампаніях. Як

відомо, з приходом в Німеччині до влади нацистів і погіршенням радянсько-німецьких відносин пропагандистські апарати Радянського Союзу і Німеччини здійснювали активні агітаційно-пропагандистські акції. Геббельсівська пропаганда не упускала жодної можливості піддати критиці політику Радянського Союзу, зокрема, з приводу голоду в Україні, в результаті якого постраждали десятки німецьких та менонітських сільськогосподарських колоній. В свою чергу радянські пропагандисти під час різноманітних агітаційно-пропагандистських заходів «висловлювали протест» проти політики «буржуазного Заходу» та зростаючої загрози «фашистських настроїв». Тому, партійні органи висловлювали серйозну занепокоєність тим фактом, що «всі іноземні спеціалісти та робітники», які працювали на Турбінному та Харківському електро-механічному заводах відмовилися підписати протест проти фашистської закордонної кампанії, направленої проти СРСР. Причому, подібна позиція іноземних робітників пояснювалася партійними органами як результат «вміло організованої роботи націонал-соціалістів» [16, с. 239].

Питання роботи серед німецьких іноземних робітників, їх матеріальне становище обговорювалися у вищих партійних інстанціях. 12 листопада 1931 р. Секретаріат ЦК КП(б)У приймає постанову «Про стан роботи серед німецьких робітників та лист німецьких гірників, що працюють на шахті «Американка». В документі зазначалося: «... На підставі матеріалів, що є та обміну думок на Секретаріаті розробити низку заходів для усунення недоліків і хиб в роботі масових організацій щодо обслуговування німецьких робітників» [24, арк. 151].

Як зазначалося, влада намагалася втаємничити те, що відбувалося в Україні. Однак враховуючи величезні масштаби голоду приховати це від світової громадськості було неможливо. Інформація про голод в Україні надходила до світової громадськості з різних джерел, зокрема, по дипломатичних каналах. Співробітники Генерального консульства Німеччини в Харкові, столиці України до 1934 р., а також консульств в Києві й Одесі були добре інформовані про те, що відбувається в різних регіонах республіки. Знали вони і про голод, який поширювався в Південних регіонах України, зокрема і районах, де знаходилися німецькі та менонітські сільськогосподарські колонії. Дипломати уважно вивчали численні листи та звернення голодуючих до німецьких представництв, безпосередньо зустрічалися з ними, аналізували події, які відбувалися в українському селі, причини та соціально-політичні наслідки голоду 1932–1933 рр. Зрозуміло, що звіти німецьких дипломатів та їх спостереження стосовно подій, пов'язаних з голодом 1932–1933 рр. передавалися в Міністерство закордонних справ Німеччини, а зараз їх можна знайти в політичному архіві МЗС ФРН. Звернемо увагу й на те, що ґрунтовне дослідження зазначених проблем належить відомому українському вченому Андрію Кудряченко – історику, політологу-міжнароднику, фахівцю у галузі всесвітньої історії новітнього часу, директору Державної установи «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України». В численних працях

науковця досліджуються також питання присвячені історії німецької національної меншини, зокрема трагічним подіям голоду 1932–1933 рр. в німецьких сільськогосподарських колоніях України. Яскравим прикладом наукової діяльності А. Кудряченка може стати Збірник документів «Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина», виданий автором у 2008 р. [10]. Привертає увагу те, що в зазначеному виданні вперше в українській історіографії оприлюднено копії службових повідомлень німецьких дипломатів про голод в Україні 1932–1933 рр., а також україномовні тексти архівних документів, переклад яких особисто здійснено автором Збірника документів. Особливий інтерес представляють такі україномовні документи: «Повідомлення консульства Німеччини в Києві Міністерству закордонних справ у Берліні про голодні бунти на Волині та арешт двох громадян Німеччини з цього приводу» (2 травня 1932 р.); «Витяги зі звіту консульства Німеччини в Києві Міністерству закордонних справ у Берліні про голодні бунти та становище національних меншин в Україні» (5 січня 1933 р.); «Повідомлення німецьких дипломатів про загальний складний стан сільського господарства та голодомор в різних регіонах України» (18 травня 1933 р.); «Витяги з повідомлення Генерального консульства Німеччини в Харкові Посольству Німеччини в Москві про загальну ситуацію в Україні, діяльність доброчинної організації в справі допомоги голодуючим, еміграційні рухи серед німецького населення та становище етноконфесійних громад в Україні» (5 грудня 1934 р.), а також документи дипломатичних служб Німеччини, підготовлені німецькою мовою. Унікальні документи Політичного архіву Міністерства закордонних справ ФРН, представлені автором збірника, переконливо свідчать про масштаби гуманітарної катастрофи, що відбувалася на теренах Європейського континенту у ХХ ст., катастрофи, яка протягом багатьох десятиліть старанно приховувалася від міжнародної громадськості радянською партійною верхівкою сталінського тоталітарного режиму. Представлені у праці А. Кудряченка документи значно збагачують доказову базу звинувачень про сталінський геноцид в Україні, ґрунтовно й переконливо розкривають причини, перебіг та трагічні наслідки Голодомору в Україні 1932–1933 рр.

Автор Збірника документів зазначає, що важливу інформацію про голод та причини його виникнення в сільських місцевостях Волині ми знаходимо у повідомленнях німецького консула у Києві Зоммера. У своїй інформації до посольства та МЗС Німеччини від 2 травня та 9 вересня 1932 р. німецький дипломат відзначав: «Продовольчий голод на Волині викликаний передусім неврожаєм, а також через безцеремонну реєстрацію та конфіскацію зернових, картопляних запасів, резервів худоби викликав у два останні тижні квітня безпорядки голодуючих по всьому регіону, як-то: в Солодиріві, Мар'янівці, Лісному хуторі, с. Ставки та Родовка. Сільські жителі, переважно жінки, в більшості випадків збираються разом, скликають сільраду й вимагають хліба,

зерна. Вони пограбували державні засіки й розібрали зерно по домах тоді, коли їхні вимоги проігнорували. Згідно з повідомленням одного сільського трудівника-німця, в Мар'янівці заворушення тривали понад 5 годин, доки прибулі міліціонери не зробили попереджувальні постріли і всіх розігнали» [10, с. 31]. Від себе додамо, що в Солодиріво, а також інших населених пунктах названого регіону традиційно проживала значна кількість німецького сільськогосподарського населення.

У річному звіті Одеського консульства Німеччини від 6 грудня 1933 р. відзначалося: «Українська частина ... округу належить до тих районів, що найбільше постраждали від жакливого голоду минулої зими. Відповідальність за голод покладається переважно на органи влади, які з кінця 1932 р. систематично вилучали всі запаси зернових, тому що Одеська область не виконала обов'язкові норми хлібозаготівлі. Тому з настанням нового року селяни залишилися без хліба. Люди були змушені вживати в їжу непоживні продукти, такі як буряк, або навіть сурогати – трави, серцевину кукурудзяних стебел, чи одразу вмирати. У лютому з'явилися перші повідомлення про голодну смерть та канібалізм. Найгіршим було становище на півночі ... округу. Проте і в Одесі на вулицях можна було побачити людей, які помирали від голоду» [10, с. 229].

Світова громадськість дізналася про цю трагедію. Десятки тисяч громадян Європи, США, Канади та інших країн світу намагалися допомогти тим, хто вмирав від голоду в результаті злочинних дій сталінського режиму. Для організації допомоги голодуючим в СРСР (як і під час голоду 1921–1923 рр.) починають виникати численні державні та громадські благодійні організації. Значну допомогу надали благодійні організації, які діяли в Німеччині. У відозві однієї з таких організацій «Брати у нужді» зазначалося: «Допоможіть німцям у Росії! Жахливий голод поширюється по Росії. Мільйони людей, селян та робітників пали жертвою голоду. Цілі території вимерли, розгубленість та жах по всіх селах та містах.

Серед голодуючих є півтора мільйона наших німців, людей нашої віри. Десятки тисяч найвідданіших та кращих німців гинуть від голодної чуми. Тисячі листів повідомляють щоденно про жахи смерті, в якій безвинно вони опинилися. Трава, кора, торф, ящери, кішки, собаки та падаль повинно служити їм їжею.

... В тяжкій боротьбі за життя та свободу не може тільки один німецький народ протягнути руку тим, хто бідує в Росії, всі народи та церкви повинні вважати своїм обов'язком допомогти та стати на службу рятівної любові та взяти участь у рятуванні мільйонів людей в Росії» [25, арк. 2.]. Подається відозва «Брати в нужді» так, як вона викладається у доповідній записці голови Державного політичного управління УСРР В. Балицького «Про гітлерівську допомогу» (22 травня 1934 р.). Наводилися в документі й інші «факти», які, за думкою спецслужби режиму повинні були свідчити про наростання

«фашистської» активності в країні. На цей раз серед фігурантів «фашистської» та «націоналістичної» діяльності називалися і ті німці, які «симулювали» прояви голоду. Такими «фактами», з точки зору влади були, зокрема, листи які надсилалися голодуючими німцями в консульства Німеччини в Україні. Наведемо деякі з «провокаційних» листів. «Одеса, німецькому консулу. ...Я, Амалія Маух звертаюся до комітету допомоги. Дорогі брати та сестри! Я самотня жінка, маю п'ять дітей та стару матір. Допоможіть нам, не дайте померти голодною смертю. Чоловіка засудили на 15 років та заслали на Північ. Ми тут без батьківщини, все у нас забрали, всюду нас переслідують. Допоможіть нам, врятуйте від загибелі» (село Вормс Одеської області, Маух)» [26, арк. 4]. А от витяги з іншого листа: «Харків, німецькому консулу. ...Дорогі браття у господі! Бог благословить вашу роботу, що Ви нам бідним допомагаєте. Ми до цього часу ще без хліба. Родина від недоїдання ослабла, чоловік помер, дітей у мене дев'ять душ, нас арештовували, грабували» (Молочанський район, село Петерсгаген, Енне) [26, арк. 4]. Далі у документі ДПУ відзначалося: «Листуванням подібного характеру та заявами з проханнями про допомогу охоплено до 40% населення німецьких колоній Київської та Одеської областей» [26, арк. 4].

Співробітники Державного політичного управління уважно відслідковували адресу, за якими надходила допомога з Німеччини, а також її розміри. За даними ДПУ в УСРР з квітня 1933 по квітень 1934 р. була надіслана допомога у розмірі 487 821 крб. золотом, з них: у Одеську область 132 321 крб., Дніпропетровську – 203 000, Київську – 90 000, Донецьку – 60 000, Молдавську АСРР – 2 500. Звернемо увагу на те, що допомогу з Німеччини отримували не тільки німці та меноніти, а й представники іншої етнічної приналежності, що мешкали в тих населених пунктах або районах, де проживало німецьке населення. Розмірковуючи щодо німецької «підривної» діяльності В. Балицький відзначав: «... Гітлерівська допомога популяризувала Гітлера і зміцнювала його вплив не тільки серед німецької частини населення, але й взагалі в цих [німецьких національних – *Б.Ч.*] районах.

Якщо візьмемо колишній Пулинський район [зазначену фразу В. Балицький висловив на січевому (1936 р.) Пленумі ЦК КП(б)У, коли Пулинський німецький національний район було вже розформовано – *Б.Ч.*], то там німецьких дворів 2 996, а гітлерівську допомогу отримало 3 892 двори.

А це доводить, що гітлерівська допомога надсилалась не тільки німцям, але й тим особам, яких рекомендували німці-фашисти» [27, арк. 70]. Як бачимо, В. Балицький в одній невеличкій фразі без будь-якого переходу або спроби хоч якось обґрунтувати свою заяву перетворив голодуюче німецьке населення у «німців-фашистів», які отримують допомогу від нацистського режиму Німеччини. При цьому зазначимо, що сталінський режим в принципі не цікавило те, як ставляться до «гітлерівської допомоги» ті «німці-фашисти», кому вона врятувала життя від неминучої голодної смерті.

Як зазначалося, гітлерівське керівництво та його пропагандистський апарат не обминали жодної можливості для дискредитації сталінського режиму. Використовувався з цією метою й голод в СРСР. Проте, зрозуміло, не цим, а почуттям людської порядності керувалися десятки тисяч простих німців, американців, англійців, громадян інших країн, аби врятувати від голоду людей в далекій для них Росії.

Однак звідкіля б не надходила допомога: від державних структур, громадських об'єднань чи приватних осіб, реакція радянської влади була незмінною – це «антирадянська провокація».

Для запобігання «провокацій» та пресікання «антирадянської діяльності» Державне політичне управління вдалося до спеціальних акцій. У доповідній записці ДПУ УСРР «Про гітлерівську допомогу» (22 травня 1934 р.) В. Балицький зазначав: «ДПУ УСРР проведені такі заходи:

1. Проведені арешти активних організаторів «гітлерівської допомоги» та фашистської агентури. Арештовано поки 85 чоловік, переважно пасторів, сектантських проповідників, кистерів, осіб з церковного активу, куркулів і т. ін. Намічено до арешту ще майже 60 чоловік.

2. Через агентуру організована розкладницька робота серед колгоспників та одноосібників, що спрямована на відмову від «гітлерівської допомоги».

3. Періодично інформуються обласні партійні організації для прийняття відповідних заходів» [17, с. 185].

Розглянемо другий пункт заходів, де йдеться про розкладницьку роботу з метою відмови німецького населення від «гітлерівської допомоги». Справа в тому, що під загрозою репресій влада примушувала голодуючих відмовлятися від допомоги, яка надходила з-за кордону і передавати її на користь державі, а точніше МОДРу (Міжнародній організації допомоги борцям революції). Про те, як проходила ця «відмова», свідчить лист начальника Політвідділу Аккарджанської машинно-тракторної станції Спартаківського німецького національного району М. Полянського до секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора від 21 квітня 1934 р. «Звертаюся до вас з одним питанням. На мій погляд, дуже важливим, вирішити яке може тільки Центральний Комітет, – писав М. Полянський. – Мова йде про відкриту знахабнілу фашистську вербовку сил у нашому німецькому національному районі. Коротко справа ця зводиться до такого: ще з минулого року німецьке фашистське «Товариство допомоги голодуючим німцям СРСР» почало надсилати колгоспникам нашого району індивідуальні перекази на «Торгсін». На мій телеграфний шифрований запит т. Каганович запропонував нам шляхом постановки масової роботи добитися відмови колгоспників від цієї допомоги та передачі цих грошей на користь ЦК МОДР. Ми так і робили: колгоспники відмовлялися від цих грошей, передаючи їх МОДРу, і в досить ввічливій, але переконливій формі повідомляли про це в Берлін» [17, с. 175–176].

Поділився начальник Політвідділу з ЦК і міркуваннями про те, як, на його думку, необхідно викорінювати «гітлерівську допомогу». М. Полянський писав: «На мій погляд треба покласти край цій комедії, цій грі у «допомогу голодуючим», треба закрити цю фашистську лавочку по вербовці, не допускаючи більше фашистських переказів. Якщо в минулому році наш уряд, беручи до уваги дійсно складний продовольчий стан у деяких районах, що важко було, очевидячки, приховати, вимушений був допустити цю «допомогу», то зараз можна і треба ввічливо, але рішуче відмовитися від неї, від цієї, як її тут колгоспники відкрито називають, «гітлерівської допомоги» [17, с. 177].

Дії В. Балицького та його місцевих поплічників знайшли схвалення у керівників ЦК КП(б)У, які навіть зробили запит до Москви на дозвіл проведення ще рішучіших каральних акцій. У листі до Й. Сталіна, надісланому до ЦК ВКП(б) у червні 1934 р., П. Постишев та П. Любченко доповідали: «Все це набуло такого широкого розмаху [мається на увазі закордонна допомога голодуючим України – *Б.Ч.*], що необхідні рішучі заходи до припинення цієї провокаційної фашистської роботи». Керівництво ЦК КП(б)У відзначало, що для запобігання «провокаційної» та «фашистської» роботи в Україні треба провести арешти «агітаторів», «кореспондентів» та «організаторів звернення до Гітлера за допомогою», а також арештувати тих працівників Торгсіну, які сприяли «провокаційній роботі» та притягнути їх до відповідальності [7, с. 59–60].

Розмірковуючи над листом П. Постишева та П. Любченко Й. Сталіну А. Савін відзначає, що, очевидно, «клопотання вищого політичного керівництва України повинно було викликати відповідні дії ЦК ВКП(б)» [14, с. 22–23]. 5 серпня 1934 р. Політбюро ЦК ВКП(б) прийняло постанову «Про німецьку кампанію голоду», в якій Комісії у складі НКІС (т. Крестинський), Держбанк (т. Аркус) і «Торгсін» доручалося «внести конкретні пропозиції про заходи до затримання виконання грошових переводів з Німеччини» [14, с. 23]. Поряд з цим НКІС розіслав на місця розпорядження, яке забороняло будь-яку активність німецьких консульств, пов'язану з розподіленням гуманітарної допомоги на селі, яка служить проведенню «провокаційної» роботи [14, с. 23]. Отже, голодуючі проголошені провокаторами та антирадянськими елементами, а ті, хто намагався врятувати людей від голодної смерті – піддані репресіям. Подібне гідно театру абсурду. Тільки на відміну до театральної вистави страждання та загибель людей були реальними. Через голод та страждання торував Сталін та його поплічники шлях у «світле майбутнє» – казармено-бюрократичний соціалізм. І всі, хто намагався протидіяти їм були приречені на загибель.

Голод знесилив людей. І Сталін скористався цією нагодою, щоб довести до кінця справу боротьби з «ворогами» з національних меншин. В перших лавах тих, кого чекала розправа, були радянські німці, поляки, а також представники інших «шкідницьких націй».

Список використаних джерел та літератури

1. Айсфельд А. Национальная политика в СССР по отношению к немцам. *Вопросы германской истории*: [сб. науч. тр. / отв. ред. С.И. Бобылева]. Днепропетровск: РИО ДНУ, 2005. С. 209–339.
2. Безносов А.И. Высокопольский немецкий национальный район. *Немцы Украины: материалы к энциклопедии «Немцы России»* / [сост. С.И. Бобылева и др.]. М., 2002. С. 53–55.
3. Безносов А.И. Меннониты Юга России в годы «великого перелома» (1928–1933 гг.). *Вопросы германской истории*: [сб. науч. тр. / ред. кол.: С.И. Бобылева (отв. ред.) и др.]. Днепропетровск: Изд-во Днепропетровского ун-та, 2001. С. 75–88.
4. Безносов А.И. Хлебозаготовительные кампании 1929–1933 гг. в немецких районах Причерноморья: характер и последствия. *Науковий вісник Миколаївського національного ун-ту імені В.О. Сухомлинського*: Зб. наук. пр. Випуск 3.30. Історичні науки. Миколаїв, 2011. С. 246–257.
5. Безносов А., Осташева Н. Молочанский немецкий национальный район. *Немцы Украины: материалы к энциклопедии «Немцы России»* / [сост. С.И. Бобылева и др.]. М., 2002. С. 146–152.
6. Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки / В.А. Смолій (голова редакційної ради), І.М. Дзюба, С.В. Кульчицький, В.М. Литвин, В.І. Марочко, Дж. Мейс, Р.Я. Пиріг. Відповідальний редактор В.М. Литвин. К.: «Наукова думка», 2003. 887 с.
7. Євтух В.Б., Чирко Б.В. Німці в Україні (1920-ті – 1990-ті роки). К.: ІНТЕЛ, 1994. 183 с.
8. Іванов О.Ф., Іваньков І.О. Демографічні втрати етнічних німців УСРР у роки голодомору. *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки* / В.А. Смолій (голова редакційної ради) та інші. К.: «Наукова думка», 2003. С. 514–527.
9. Колективізація і голод на Україні, 1929–1933 / АН України. Ін-т історії України та ін.: Упоряд.: Г.М. Михайличенко, Є.П. Шаталіна. Відп. ред. С.В. Кульчицький. К.: «Наукова думка», 1992. 736 с.
10. Кудряченко А.І. Голодомор в Україні 1932–1933 років за документами Політичного архіву Міністерства закордонних справ Федеративної Республіки Німеччина / Упоряд., вступна стаття, пер. з нім. А.І. Кудряченка, Передмова Ю.Г. Рубана. К.: НІСД, 2008. 336 с.
11. Кульчицький С.В. Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид: труднощі усвідомлення. К.: Наш час, 2007. 424 с.
12. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX ст.: Історичні нариси / Редакційна рада: В.М.Литвин (голова), С.В. Кульчицький, Б.Є. Патон, В.І. Радченко, В.С. Сідак, В.А. Смолій, Ю.С. Шемшуренко. К.: «Наукова думка», 2002. 950 с.
13. Розсекречена пам'ять: голодомор 1932–1933 років в Україні в документах ГПУ–НКВД / упоряд. В. Борисенко та ін.; Служба безпеки України; Міжнародний благодійний Фонд «Україна – 3000». К.: Видавничий дім «Стилос», 2007. 604 с.
14. Савин А.И. Этноконфессия в советском государстве. Меннониты Сибири в 1920–30-е годы: эмиграция и репрессии. Документы и материалы / сост. и науч. редактор А.И. Савин. Новосибирск: «Посох», 2009. 752 с.
15. Ченцов В.В. Трагические судьбы. Политические репрессии против немецкого населения Украины в 1920-е – 1930-е годы. Москва: «Готика», 1998. 208 с.
16. Чирко Б.В. Німецька етнічна спільнота України в контексті політики радянської влади: етнополітичні, національно-культурні та соціально-економічні процеси в середовищі німецької етнічної групи (1920-і–1930-і роки): монографія. К.: Вид-во ТОВ «7БЦ», 2024. 1072 с.
17. Яковлева Л.В. Німці в Україні. 20–30-ті рр. XX ст. [зб. док. держ. архівів України / упоряд.: Л.В. Яковлева, Б.В. Чирко, С.П. Пишко]. К.: НАН України, Ін-т історії України, 1994. 243 с.

18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (Далі: ЦДАВО) України. Ф. 1. Оп. 8. Спр. 117. Арк. 371, 371 звор.
19. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 8. Спр. 117. Арк. 372.
20. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 7. Спр. 1107. Арк. 16.
21. ЦДАВО України. Ф. 1. Оп. 7. Спр. 1107. Арк. 17.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (Далі: ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 22.
23. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2130. Арк. 36.
24. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 2130. Арк. 38.
25. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 7. Спр. 181. Арк. 151.
26. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 101. Спр. 1393. Арк. 2.
27. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 101. Спр. 1393. Арк. 4.
28. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 472. Арк. 70.

References

1. Aysfel'd, A. (2005). *Natsional'naya politika v SSSR po otnosheniyu k nemtsam. Voprosy germanskoj istorii*: [sb. nauch. tr. / otv. red. S.I. Bobyleva]. Dnepropetrovsk: RIO DNU, pp. 209–339. [In Russian].
2. Beznosov, A.I. (2002). *Vysokopol'skiy nemetskiy natsional'nyy rayon. Nemtsy Ukrainy: materialy k entsiklopedii "Nemtsy Rossii"* / [sost. S.I. Bobyleva i dr.]. Moskva, pp. 53–55. [In Russian].
3. Beznosov, A.I. (2001). *Mennonity Yuga Rossii v gody "velikogo pereloma" (1928–1933 gg.)*. *Voprosy germanskoj istorii*: [sb. nauch. tr. / red. kol.: S.I. Bobyleva (otv. red.) i dr.]. Dnepropetrovsk: Izd-vo Dnepropetrovskogo un-ta, pp. 75–88. [In Russian].
4. Beznosov, A.I. (2011). *Khlebozahotovitel'nye kampany 1929–1933 gg. v nemetskykh rayonakh Prychernomor'ya: kharakter y posledstviya*. *Naukovy visnyk Mykolayivs'koho natsional'noho un-tu imeni V.O. Sukhomlyns'koho: Zb. nauk. pr. Vypusk 3.30. Istorychni nauky*. Mykolayiv, pp. 246–257. [In Russian].
5. Beznosov, A., Ostasheva, N. (2002). *Molochanskiy nemetskiy natsional'nyy rayon. Nemtsy Ukrainy: materialy k entsiklopedii "Nemtsy Rossii"* / [sost. S.I. Bobyleva i dr.]. Moskva, pp. 146–152. [In Russian].
6. Smoliiy, V.A., Dzyuba, I.M., Kul'chyts'kyi, S.V., Lytvyn, V.M., Marochko, V.I., Meys, Dzh., Pyrih, R.Ya. (eds) (2003). *Holod 1932–1933 rokiv v Ukrayini: prychny ta naslidky*. Kyiv: "Naukova dumka". [In Ukrainian].
7. Yevtukh, V.B., Chyrko, B.V. (1994). *Nimtsi v Ukrayini (1920-ti – 1990-ti roky)*. Kyiv: INTEL. [In Ukrainian].
8. Ivanov, O.F., Ivan'kov, I.O. (2003). *Demohrafichni vtraty etnichnykh nimtsiv USRR u roky holodomoru. Holod 1932–1933 rokiv v Ukrayini: prychny ta naslidky*. Kyiv: "Naukova dumka", pp. 514–527. [In Ukrainian].
9. Kul'chyts'kyi, S.V. (eds) (1992). *Kolektyvizatsiya i holod na Ukrayini, 1929–1933*. Kyiv: "Naukova dumka". [In Ukrainian].
10. Kudryachenko, A.I. (2008). *Holodomor v Ukrayini 1932–1933 rokiv za dokumentamy Politychnoho arkhivu Ministerstva zakordonnykh sprav Federatyvnoyi Respubliky Nimechchyna*. Kyiv: NISD. [In Ukrainian].
11. Kul'chyts'kyi, S.V. (2007). *Holodomor 1932–1933 rr. yak henotsyd: trudnoshchi usvidomlennya*. Kyiv: Nash chas. [In Ukrainian].
12. Lytvyn, V.M., Kul'chyts'kyi, S.V., Paton, B.Ye., Radchenko, V.I., Sidak, V.S., Smoliiy, V.A., Shemshurenko, Yu.S. (eds) (2002). *Politychnyy teror i teroryzm v Ukrayini. XIX – XX st.: Istorychni narysy*. Kyiv: "Naukova dumka". [In Ukrainian].
13. Borysenko, V. (eds) (2007). *Rozsekrechena pam'yat': holodomor 1932–1933 rokiv v Ukrayini v dokumentakh HPU–NKVD*. Kyiv: Vydavnychyy dim "Stylos". [In Ukrainian].

14. Savin, A.I. (2009). *Etnokonfessiya v sovetskom gosudarstve. Mennonity Sibiri v 1920–30-ye gody: emigratsiya i repressii. Dokumenty i materialy*. Novosibirsk: “Posokh”. [In Russian].
15. Chentsov, V.V. (1998). *Tragicheskiye sud'by. Politicheskiye repressii protiv nemetskogo naseleniya Ukrainy v 1920-ye – 1930-ye gody*. Moskva: “Gotika”. [In Russian].
16. Chyrko, B.V. (2024). *Nimets'ka etnichna spil'nota Ukrayiny v konteksti polityky radyans'koyi vlady: etnopolitychni, natsional'no-kul'turni ta sotsial'no-ekonomichni protsesy v seredovyschchi nimets'koyi etnichnoyi hrupy (1920-i–1930-i roky): monohrafiya*. Kyiv: Vyd-vo TOV “7BTS”. [In Ukrainian].
17. Yakovleva, L.V., Chyrko, B.V., Pyshko, S.P. (1994). *Nimtsi v Ukrayini. 20–30-ti rr. XX st.: Zb. dok. derzh. arkhiviv Ukrayiny*. Kyiv: NAN Ukrayiny, In-t istoriyi Ukrayiny. [In Ukrainian].
18. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya (hereinafter: TSDAVO) Ukrayiny. F. 1. Op. 8. Spr. 117. Ark. 371, 371 zvor. [In Ukrainian].
19. TSDAVO Ukrayiny. F. 1. Op. 8. Spr. 117. Ark. 372. [In Ukrainian].
20. TSDAVO Ukrayiny. F. 1. Op. 7. Spr. 1107. Ark. 16. [In Ukrainian].
21. TSDAVO Ukrayiny. F. 1. Op. 7. Spr. 1107. Ark. 17. [In Ukrainian].
22. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob"yednan' ta ukrajiniky (hereinafter: TSDAHOU). F. 1. Op. 1. Spr. 413. Ark. 22. [In Ukrainian].
23. TSDAHOU. F. 1. Op. 1. Spr. 2130. Ark. 36. [In Ukrainian].
24. TSDAHOU. F. 1. Op. 1. Spr. 2130. Ark. 38. [In Ukrainian].
25. TSDAHOU. F. 1. Op. 7. Spr. 181. Ark. 151. [In Ukrainian].
26. TSDAHOU. F. 1. Op. 101. Spr. 1393. Ark. 2. [In Ukrainian].
27. TSDAHOU. F. 1. Op. 101. Spr. 1393. Ark. 4. [In Ukrainian].
28. TSDAHOU. F. 1. Op. 1. Spr. 472. Ark. 70. [In Ukrainian].

Chyrko B. The Tragic Fate of Ethnic Germans and Mennonites of Ukraine during the Holodomor of 1932–1933, Assistance to the Starving from Foreign Charitable Organizations.

The proposed publication is dedicated to one of the most interesting, complex, important and extremely dramatic problems in the history of the peoples of Ukraine - the Holodomor of 1932-1933. The article reveals the prerequisites, causes and tragic consequences of the events associated with the Holodomor in Ukraine in the 1930s. It is noted that the Holodomor was the result of the social, economic and, first of all, agrarian policy of the Soviet government and the main directions of its implementation - the policy of collectivization, the strict introduction of grain procurement, the dispossession of peasants and social pressure on the Ukrainian peasantry.

Tens of thousands of citizens of Europe, the USA, Canada and other countries of the world tried to help those who were dying of hunger as a result of the criminal actions of the Stalinist regime. To organize assistance to the starving in the USSR (as during the famine of 1921-1923), numerous state and public charitable organizations began to emerge. The charitable activities of foreign public and religious organizations in providing assistance to the starving in Ukraine and the opposition of the authorities to these measures of the foreign public are shown.

The author emphasizes that famine, Holodomor, terror by hunger, the death of millions of people became the common tragic fate of Ukrainian society, Ukrainians, Germans, Mennonites, Swedes, Poles, Jews, Russians, doomed to torture under the conditions of Stalin's totalitarian regime.

Keywords: *Germans, Mennonites, German colonies, Mennonite colonies, collectivization, grain procurement, dispossession of peasants, social pressure, repression, famine, Holodomor, terror by hunger, the tragedy of the peoples of Ukraine.*